

➤ 1991 પછી ભારતમાં આયાતો અને નિકાસોનું સ્વરૂપ
નોંધપાત્ર રીતે બદલાયું. અનાજ અને ખેતીલક્ષી આયાતો
ખૂબ ઓછી થઈ અને મૂડી આયાતોનું પ્રમાણ પણ ઘટ્યું.
જ્યારે ચા, કોકી, શણ વગેરે જેવી પરંપરાગત નિકાસો
ઘટી અને ઔદ્યોગિક તેમજ બિનપરંપરાગ નિકાસોનું
પ્રમાણ વધ્યું.

- 1961 પછી 2014 – 15માં ખાદ્યવસ્તુઓ અને અનાજની આયાતોનો કુલ આયાતોમાં હિસ્સો ઘટીને 3.9% થયો.
- આમ, ભારતે અનાજ અને અન્ય ખાદ્યવસ્તુઓમાં સ્વનિર્ભરતા પ્રાપ્ત કરી.

- વિકાસની ગતિ વધતાં ભારતમાં મૂડી અને મૂડીપ્રચુર વસ્તુઓન આયાતો. સારા પ્રમાણમાં ઘટવા પામી. 1960 – 61 પછી 2014 – 15માં કુલ વસ્તુ આયાતોમાં મૂડીજન્ય આયાતોનાં હિસ્સો ઘટીને 9.8 % થયો. વિકાસમાં વૈવિધ્યકરણ આવતાં નવીન વસ્તુઓની આયાતોનું પ્રમાણ વધીને 2014 – 15માં 46.5% થયું.
- વિકાસ વધવાની સાથે નિકાસોનું સ્વરૂપ પણ બદલાયું છે.

➤ 1960 – 61 પછી પ્રાથમિક ક્ષેત્રનો વસ્તુ-નિકાસોમાં ફાળો 2014 – 15માં ઘટીને 12.3% જેટલો રહ્યો. જેમાં ચા, કોકીની નિકાસોનો હિસ્સો ઘટીને 0.2 % અને શાણની નિકાસનો હિસ્સો 21 %થી ઘટીને 0.2 % થયો. ચામડાની નિકાસ ઘટીને 1.3 % અને કાપડની નિકાસ ઘટીને 2 % થઈ. જ્યારે તૈયાર કપડાંની નિકાસ વધીને 5.4 % થઈ.

- આમ, બધી ઉત્પાદિત વસ્તુઓનો ફાળો કુલ વસ્તુ નિકાસમાં 2014 – 15માં વધીને 66.7 % જેટલો થયો.
- પેટ્રોલને લગતી નિકાસમાં 1960 - 61માં કુલ વસ્તુ વિકાસ ફાળો 1.1 % હતી, જે 2014 – 15માં વધીને 18.5 % થયો.
- દ્રુતમાં, ભારતના વિદેશવેપારના સ્વરૂપમાં નોંધપાત્ર બદલાવ જોવા મળે છે.

(2) આંતરિક વેપાર અને વિદેશવેપાર વચ્ચેના

તફાવત સમજવો.

- આંતરિક વેપાર અને વિદેશવેપાર વચ્ચેના
તફાવતના મુખ્ય મુદ્દા નીચે પ્રમાણે છે:

તફાવત ના મુદ્દા	આંતરિક વેપાર	વિદેશ વેપાર
કે	<p>આંતરિક વેપારનું ક્ષેત્ર દેશ પૂરતું સીમિત હોવાથી તેનું કે મર્યાદિત રહે છે.</p>	<p>વિદેશવેપારમાં વસ્તુઓ / સેવાઓને વિશ્વવ્યાપી બજાર મળતું હોવાથી તેનું કે આંતરિક વેપાર કરતાં અનેક ગણું મોટું હોય છે.</p>

ચલણ અને ચુકવણી ની રીત

- એક જ દેશમાં એક પ્રકારનું ચલણ પ્રવર્તનનું હોવાથી આંતરિક વેપારમાં વિનિમયદર નીતિ કે અંકુશનીતિના પ્રશ્નો ઉભા થતા નથી.
- દેશનો આંતરિક વેપાર એક જ ચલણના માધ્યમથી ચાલે છે. તેથી લેવડદેવડની સરળતા રહે છે.

- જુદા જુદા દેશોમાં અલગ અલગ ચલણ હોવાથી જુદા જુદા દેશો વિનિમયદર માટે જુદી જુદી નીતિ અપનાવે છે. તેની અસરો વિદેશવેપાર પર પડે છે.
- જુદા જુદા દેશોના ચલણની આંતરિક ખરીદશક્તિ, ચલણ બહાર પાડવાની પદ્ધતિ વગેરે અલગ અલગ હોય છે. વળી આંતરરાષ્ટ્રીય લેવડદેવડમાં એક ચલણનું બીજા ચલણમાં રૂપાંતર કરવું પડે છે. તેથી જુદાં જુદાં ચલણ વચ્ચેના વિનિમયદર નક્કી કરવાના રહે છે. પરિણામે વેપારની પ્રક્રિયા જટિલ બને છે.

ભાષા,
સંસ્કૃતિ
અને
સમાજ

આંતરિક વેપારમાં
એકસમાન ભાષા, સંસ્કૃતિ
અને સમાજ-વ્યવસ્થા
હોવાથી વેપાર-વિનિમય
સરળતાથી થઈ શકે છે.

વિદેશવેપારમાં દરેક
દેશમાં ભાષા, સંસ્કૃતિ,
સમાજ વગેરે જુદા હોવાને
કારણે કોઈની લાગણીઓ
ન દુલાય તે રીતે વેપાર
કરવો પડે છે.

વाहनव्य

वहार

ખર्च

- આંતરિક વેપારમાં વેપારની સીમા સીમિત હોવાથી વાહનવ્યવહાર ખર્ચ નીચું રહે છે.
- આંતરિક વેપારમાં વેરા ઓછા ભરાવાના હોય છે. તેથી માલની હેરફેર સરળ બને છે અને ખર્ચ ઓંધો થાય છે.

- વિદેશવેપારમાં જુદા જુદા દેશો સાથે વેપાર પ્રવૃત્તિ કરવાની હોવાથી વાહનવ્યવહારનો ખર્ચ ઊંચો હોય છે.
- વિદેશવેપારમાં સરકારી નિયંત્રણોને કારણે દરેક દેશની હુદ પર અનેક જાતના વેરા ભરવા પડે છે. તેથી માલની હેરફેરનો ખર્ચ વધે છે.

હરીફાઈ

આંતરિક વેપારમાં કોઈ વસ્તુના
અનેક ઉત્પાદકો હોવા છતાં
ઉત્પાદનનાં સાધનો, ટેકનોલોજી
સમાન હોવાને કારણે વધુ
પડતી હરીફાઈ જોવા મળતી
નથી.

વિદેશવેપારમાં દરેક ઉત્પાદક

વગ્ાઈકરણ અને વિભિન્નતાના
ધોરણે હરીફાઈ કરે છે. વળી
કોઈ દેશમાં એક પ્રકારની વસ્તુ
વેચવા માટે જે-તે દેશના
ઉત્પાદકો તથા અન્ય દેશના
ઉત્પાદકો વસ્તુનું બજાર
મેળવવા હરીફાઈ કરે છે.

ગ્રાહક
નો
સંતોષ

આંતરિક વેપારમાં સમાજ,
શિક્ષણ, સજાગતા,
મૂલ્યો, પસંદગીઓ,
સહનશીલતા વગેરેનાં
ધોરણો લગભગ સમાન
હોવાને કારણે વેચનારને
ગ્રાહકના સંતોષનો અંદાજ
સહેલાઈથી મળે છે.

વિદેશવેપારમાં આવી
બાબતોમાં મોટો તકાવત
જોવા મળે છે. તેથી
ગ્રાહકના વર્તનની આગાહી
સહેલાઈથી થઈ શકતી નથી.

વહીવટી
અને
કાયદાકીય
વ્યવસ્થા

આંતરિક વેપારમાં
ખરીદનાર અને વેંચનારને
એક જ બંધારણ અને
સમાન કાયદાઓ લાગુ
પડે છે. તેથી તેઓ
સહેલાઈથી વેપાર કરી
શકે છે.

વિદેશવેપારમાં દરેક
દેશના વેરા, કાયદા,
પરવાના પદ્ધતિ અલગ
અલગ હોવાથી તેમને
જાણ્યા વગાર વેપાર
કરવાનું મુશ્કેલ બને છે.

(3) ભારતના વિદેશવેપારના કદમાં થયેલા ફેરફારો
સવિસ્તર જણાવો.

➤ વિદેશવેપારનું કદ એટલે આયાત અને નિકાસ
થતી ભૌતિક વસ્તુઓનું કુલ મૂલ્ય અથવા કુલ
જંશ્યો.

➤ પ્રતિવર્ષ જો આચાત ચુકવણી અને નિકાસ
કમાણી વધતી જય અને દેશની રાષ્ટ્રીય
આવકમાં વેપાર-મૂલ્યની ટકાવારી હિસ્સો વધતો
જય તેમજ વિશ્વવેપારમાં દેશના વેપારનો હિસ્સો
વધે, તે દેશના વિદેશવેપારનું કદ વધ્યું છે તેમ
કહેવાય.

► ભારતમાં 1951 થી 2016 સુધીના સમયગાળામાં
આયાત અને નિકાસ બંનેનું કે અને તેમનો
રાષ્ટ્રીય આવક તથા વિશ્વવેપારમાં ટકાવારી હિસ્સો
વધ્યો છે. તેથી ભારતના વિદેશવેપારનું કે વધ્ય
છે એમ કહી શકાય. જોકે આયાતોનું પ્રમાણ
નિકાસોના પ્રમાણ કરતાં વધુ રહ્યું છે.

- આયાત અને નિકાસનો જથ્થો વધતા જે મુલ્ય વધે તેને કદમાં વધારો કહેવાય. તેથી આયાત અને નિકાસનું મુલ્ય સ્થિર ભાવીએ અથવા USAના ડોલરમાં મપાય છે.
- સ્વતંત્રતા પછી શરૂઆતમાં નીચા વિકાસને કારણે ભારતમાં વિકાસલક્ષી આયતોનું પ્રમાણે ખૂબ ઊંચું રહ્યું, જ્યારે નિકસો નીચી રહી.

- 1980 પછી વિકસની ગતિ સાથે ભારતમાં મોટા ઉદ્યોગોને ટકાવવા, નિભાવવા અને વ્યાપ વધારવામાં આયાતો વધતી ગઈ. આ સમય દરમિયાન દેશમાં માંગ વધતી ગઈ પરિણામે નિકસો પ્રમાણમાં નીચી રહી.
- 1991 પછી વૈશ્વિકીકરણની હરીકાઈમાં ટકી રહેવા માટે ટેકનોલોજી, પેટ્રોલ વર્ગેરની આયતો ઊંચી રહી અને નિકસો પણ સારા પ્રમાણમાં વધી.

- વિશ્વપાર અહેવાલ, 2015 મુજબ 1981ના વર્ષમાં ભારતના વેપારની ભારતની GDPમાં ટકાવારી હિસ્સો 12% તો, તે વધીને 2001માં 19 % થી અને 2014માં 38.3 % થયો છે.
- આમ, ભારતના વિદેશવેપારના કદમાં થયેલા ફેરફારોમાં 1991 પછી 1998 – 99 માં ભારતમાં વસ્તુઓની નિકસો 42.4 મિલિયન ડોલર હતી.

- જ્યારે વસ્તુની આયાતો 42.4 મિલિયન ડોલર હતી અને વેપારતુલા - 9.2 મિલિયન ડોલર હતી.
- જે વધીને 2014-15માં અનુકૂળે 310.5 મિલિયન ડોલર, 480 મિલિયન ડોલર થઈ અને વેપારતુલા - 137.5 મિલિયન ડોલર રહી.

(4) ભારત વિદેશવેપારની દિશામાં આવેલા ફેરફારો
સવિસ્તર જણાવો.

- વિદેશવેપારની દિશા એટલે વિશ્વના જુદા જુદા દેશો
સાથેનો વેપાર માટેનો સંબંધ.
- વિદેશવેપાર કરવા માટે કોઈ દેશ પાસે નીચેની બાબતો
હોવી જરૂરી છે :
- ✓ વિવિધ પ્રકારનું ઉત્પાદન કરવાની શક્તિ

- ✓ અનેક દેશો સાથે સારા રાજકીય સંબંધો
- ✓ અનેક પ્રકારના રાજનિકિક પ્રથળો કરવાની તૈયારી
- ✓ વેચાણ-વ્યવસ્થા અને વેપાર-વ્યવસ્થાપનની આવાત
અને ટેકનોલોજી
- ✓ વધુ પ્રમાણમાં નિકાસજન્ય ઉત્પાદન
- ✓ સ્વતંત્રતા પછી વિદેશવેપાર માટેના ભારતના
પરંપરાગત ભાગીદારો UK, USA અને રશિયા હતા.

આયાતો :

➤ UK :

✓ 1960 – 61માં ભારતની કુલ આયાતોમાંથી 19 %
આયાતો કરવામાં આવતી, જે 2007 પણી ઘટીને 2
%થી ઓછી થઈ.

➤ USA :

✓ 1960 – 61માં વસ્તુઓ અને સેવાઓની કુલ આયાતોમાં 29 % આયાતો કરવામાં આવતી, જે 2007 પછી ઘટીને 8 %થી ઓછી થઈ.

➤ રશિયા :

✓ ઉંચા પ્રમાણમાં આયાતો થતી, જે 1980 પછી રશિયામાં થવેલી આર્થિક કટોકટીને કારણે ઘટી ગઈ.

OPEC દેશો :

- ✓ ઓયોગીકરણ અને વિકાસ વધતાં વસ્તુઓની કુલ આયાતોમાં પેટ્રોલ(ખનીજ તેલ)ની આયાતો વધી.

વિકાસશીલ દેશો :

- ✓ પરંપરાગત ભાગીદારો સાથેનો વેપાર ઘટ્યો અને વિકાસશીલ દેશો સાથેનો વેપાર વધ્યો છે.

✓ ખાસ કરીને એશિયા મધ્ય એશિયા અને આફ્રિકાના દેશો સાથે ભારતનો વેપાર વધ્યો છે. 1960 - 61માં વસ્તુની કુલ આયાતોમાંથી 11.8% જેટલી આયાતો આ દેશોમાંથી આવતી હતી, જે 2014 - 15 માં 59% જેટલી થઈ.

□ નિકાસો :

➤ UK :

✓ 1960 – 61માં વસ્તુઓની કુલ નિકાસના 26.8 %

નિકાસો થતી, ૪ 2007 – 08 પછી ઘટીને 4%થી
ઓછી થઈ.

➤ USA :

➤ **USA :**

- ✓ 1960 - 61 થી 2007 – 08ના સમયગાળા દરમિયાન વસ્તુ-નિકાસોના 16 % નિકાસો થતી, જે ઘટીને 12.7 % થઈ.

➤ **રશિયા :**

- ✓ રશિયા ખાતેની વસ્તુ-નિકાસોમાં નિકાસો 4.5 % થી ઘટીને કુલ 0.6% થઈ.

➤ OPEC દેશો :

- ✓ 1960 – 61માં વસ્તુઓની કુલ નિકાસોના 4.1 %
નિકાસો થતી, જે 2007 – 08 પછી 16 %થી વધુ થઈ.

➤ વિકાસશીલ દેશો :

- ✓ 1960 – 61થી 2007 – 08ના સમયગાળા દરમિયાન
વસ્તુ-નિકાસોની ટકાવારી 14.8 %થી વધી 42.6 %થી
વધુ થવા પામી.

➤ એરિયાના દેશો :

- ✓ 2014 – 15માં એરિયાના દેશો ખાતે આપણી વસ્તુ-નિકાસોમાંથી 50 % જેટલી નિકાસો થઈ હતી.
- ✓ આમ, અલગ અલગ દેશો સાથે અને દિશાઓમાં વેપાર વિકસાવવા ભારતે સફળ પ્રયત્નો કર્યા છે.

(5) લેણદેણની તુલાનો અર્થ આપી તેના પ્રકારો, ખાતાઓ
તેમજ લેણદેણની તુલાને અસર કરતાં પરિબળો
જણાવો.

- લેણદેણની તુલાનો અર્થ:
- કોઈ વર્ષ દરમિયાન ભૌતિક (દશ્ય) અને અભૌતિક (અદશ્ય) આયાત-નિકાસનનું મૂલ્ય દર્શાવતું હિસાબી સરવૈયું એટલે લેણદેણની તુલા.

- અહીં ભૌતિક કે દૃશ્ય ચીજો એટલે વસ્તુઓ અને અભૌતિક કે અદૃશ્ય ચીજો એટલે સેવાઓ.
- લેણાદેણાની તુલાની બે બાજુઓ છે : (1) જમા બાજુ : વિદેશો પાસેથી દેશને મળતી બધી જ આવકો જમા બાજુએ નોંધાય છે. અને (2) ઉધાર બાજુ : વિદેશોને કરવામાં આવતી બધી જ ચુકવણીઓ ઉધાર બાજુએ નોંધાય છે.

લેણદેણની તુલાના પ્રકાર :

1. સમતોલ તુલા :

➢ જો લેણદેણની તુલામાં જમા અને ઉધાર બાજુના સરવાળા સમાન હોય, તો તે સમતોલ તુલા કહેવાય છે.

2. અસમતોલ તુલા :

➢ જે લેણદેણની તુલામાં જમા અને ઉધાર બાજુના સરવાળા સરખા હોતા નથી, તે અસમતોલ તુલા કહેવાય છે.

✓ (i) લેણદેણની તુલામાં પુરાંત :

➤ જ્યારે જમણી બાજુનો સરવાળો ઉધાર બાજુના
સરવાળા કરતાં વધુ હોય ત્યારે લેણદેણની તુલામાં
પુરાંત છે એમ કહેવાય.

✓ (ii) લેણદેણની તુલામાં ખાધ :

➤ જ્યારે ઉધાર બાજુનો સરવાળો જમણી બાજુના
સરવાળા કરતાં વધુ હોય ત્યારે લેણદેણની તુલામાં
ખાધ છે એમ કહેવાય.

✓ લેણદેણની તુલાનાં ખાતાઓ :

➤ લેણદેણની તુલામાં બે ખાતાઓ હોય છે.

1. ચાલુ ખત્રં :

➤ આ ખત્રામાં (1) ભૌતિક વસ્તુઓની નિકાસ કર્માણી જીવા બાજુ અને ભૌતિક વસ્તુઓની આયાત માટેનો ખર્ચ ઉધાર બાજુ નોંધાય છે. આ વિભાગનો સરવાળો વેપારતુલા કહેવાય છે. (2) અભૌતિક વસ્તુઓ (સેવાઓ) ની નિકાસ કે આયાતથી થતી આવકની નોંધ જીવા બાજુ અને જાવકની નોંધ ઉધાર બાજુ નોંધાય છે.

➤ (1) અને (2)ના સંયુક્ત સરવાળાને ચાલુ ખાતાની તુલા કહેવાય છે.

2. મૂડી ખાતું :

➤ આ ખાતામાં એક દેશના અન્ય દેશો સાથેના મૂડીવ્યવહારો – જેવા કે બાન, શેર, સોનું, મૂડી પ્રકારનું ધિરાણ વગેરેનું મૂલ્ય નોંધાય છે.

➤ ચાલુ ખાતા અને મૂડી ખાતાનો સરવાળો લેણદેણાની તુલા છે.

લેણદેણની તુલાને અસર કરતાં પરિબળો :

- લેણદેણની તુલાને અસર કરતાં પરિબળો એટલે દેશમાં આયાત, નિકાસ, મૂડીની હેરફેર, સાધનની હેરફેર, મૂડીરોકણ, ઘિરાણ વગેરેને અસર કરતાં પરિબળો.
- આવાં પરિબળો મુખ્યત્વે દેશના આર્થિક વિકાસની કક્ષા પર આધારિત હોય છે. આ પરિબળોને કારણે લેણદેણની તુલામાં પુરાંત અથવા ખાંડ આવી શકે છે.

□ લેણદેણની તુલાને અસર કરતાં કેટલાંક પરિબળો નીચે મુજબ છે:

- હુંડિયામણનો ૬૨,
- વેપાર થતી વસ્તુઓ / સેવાઓની પોતાના દેશમાં અને
વિદેશોમાં કિંમત,
- વેપાર થતી વસ્તુઓની વિવિધતા અને ગુણવત્તા,
- અનિવાર્ય આયાતો,

- દેશના આર્થિક વિકાસનું સ્તર,
- વેપાર પર રાજકીય અને કાયદાકીય અંકુશો તથા
- વેપારને સહાયભૂત થતી વાહનવ્યવહાર, સંદેશવ્યવહાર અને અન્ય આંતરમાળાકીય સુવિધાઓ.

Thanks

For watching